

СУЧАСНИЙ ЗЕМЛЕУСТРІЙ ЯК САМОСТІЙНА ГАЛУЗЬ НАУКОВОГО ЗНАННЯ

*Третяк А.М., доктор економічних наук, професор,
член-кореспондент НААН України
Державна екологічна академія післядипломної освіти
та управління Мінприроди України*

Обґрунтовано, що в процесі еволюційного розвитку землеустрій трансформувався у наукову дисципліну як систематизоване знання про організацію раціонального використання та охорони земель, формування й регулювання земельних відносин і режиму землекористування. Він функціонує в економіці країни як самостійна галузь наукового знання та соціально-економічна категорія.

Ключові слова: землеустрій, землевпорядна наука, наукові дисципліни.

Постановка проблеми

У ході суспільного розвитку землеустрій набув характеру багатогранної діяльності, яка охоплює земельну політику, організацію раціонального використання й охорони земель, управління земельними ресурсами, в тому числі регулювання земельних відносин, проводиться у поєднанні з питаннями розселення та переселення людей, здійсненням меліоративних, культуртехнічних і протиерозійних заходів, обліком та реєстрацією земельних ділянок і прав на них, оцінкою землі, геодезичними й картографічними роботами. Отже, землеустрій являє собою складну систему практичних і теоретичних знань.

Мета статті – обґрунтувати сучасний землеустрій як самостійну галузь наукового знання та соціально-економічну категорію в економіці країни.

Виклад основного матеріалу

Землеустрій пройшов різні стадії розвитку, починаючи від найпростіших операцій із вимірювання й поділу площ земельних ділянок і закінчуючи складною системою заходів щодо організації раціонального використання та охорони земель, що потребує глибоких наукових і практичних знань. Він перетворився у науку, яка вивчає прояви об'єктивних законів природи й суспільства при використанні землі, відкриває на цій основі закономірності раціональної організації вказаного процесу.

Віднесення землеустрою до сфери не тільки практичної, але й наукової діяльності зумовлено такими причинами. По-перше, будь-яка наука – це систематизоване знання про природу, суспільство, мислення, явище або процес, що має певну структуру, взаємозв'язки і взаємоза-

лежності. Землевпорядна наука також являє собою цілісне складне систематизоване знання, якому характерні внутрішні і зовнішні взаємозв'язки та взаємозалежності. По-друге, наука обов'язково повинна бути пов'язана з практикою, виходити з неї, відображати її й перевірятися нею; тільки у такому разі вона трансформується з абстрактної в конкретну діючу. По-третє, розвиток науки і способів пізнання дійсності припускає об'єктивну диференціацію на окремі самостійні галузі наукового знання, які мають свій предмет та об'єкт вивчення, що є наслідком складності й багатобічності навколишнього світу.

Враховуючи багатогранність землеустрою, який проявляє себе у політичній, адміністративно-правовій, соціально-економічній, організаційно-господарській, інженерно-технічній, природоохоронній сферах, землевпорядна наука також поєднує різні галузі наукових знань (наукові дисципліни). Землеустрій як систематизоване знання про організацію раціонального використання та охорони земель бере свій початок із 20-х років минулого століття. Одним із перших поняття «землеустрій» як систему наукових знань увів Є.С. Полюта. В роботі «Землеустроительные науки и классификация наук. Введение к изучению землеустроительных наук», опублікованій у Воронежі в 1927 році, він писав про те що землевпорядна наука є однією з наймолодших галузей наукового знання. В нинішній час ми присутні лише при побудові цієї науки, утворенні землевпорядного знання [4, 3]. Землеустрій дослідник відносив до наук мистецтва, які вивчають одночасно реконструктивні

(відновлювальні) й конструктивні (будівельні) види діяльності [4, 32].

Говорячи про землевпорядні науки та їхню диференціацію, професор Ф.Г. Некрасов підкреслював, що землеустрій включає систему землевпорядних знань, а курс землеустрою поділяється на чотири частини: «1. Загальна частина. 2. Економіка землеустрою. 3. Техніка землеустрою. 4. Організація землеустрою» [2].

П.М. Першин до основних дисциплін, які вивчають землеустрій, увів економіку землеустрою як вчення про суспільно-господарські відносини пристосування земельної площі до господарсько-організаційного використання її виробничих властивостей. Таким чином землеустрій як соціальний комплекс, наголошував він, входить у загальну систему економічного знання [3].

Визначені в 1925–1930 роках уявлення про структуру землевпорядної науки знайшли відображення в переліку наукових дисциплін, що вивчалися у вищих навчальних закладах України та Росії. Однак у зв'язку зі складною соціально-політичною ситуацією в країні й заміною поняття «землеустрій» на «соціалістичний землеустрій», втраченою значної частини наукового потенціалу диференціація землевпорядної науки припинилася, прогрес у цій галузі помітно сповільнився. Із середини 30-х років основною землевпорядною дисципліною стало «Землевпорядне проектування».

У 1940 році професори М.В. Бочков і С.О. Удачин в першому виданні підручника «Социалистическое землеустройство» писали, що соціалістичний землеустрій ви-

вчає такі тісно пов'язані між собою наукові дисципліни, як історія землеустрою, землепорядне проектування, організація землепорядних робіт, земельний облік. Найважливіше значення із них має землепорядне проектування (с. 16–17).

На початку 60-х років землепорядна наука набула подальшого розвитку. Виникли наукові напрями, пов'язані із застосуванням математичних методів і моделювання, нових геодезичних приладів, засобів обчислювальної техніки. З'явилися такі дисципліни, як «Наукові основи землеустрою», «Геодезичні роботи в землеустрої», «Економіко-математичні методи і моделювання в землепорядкуванні», «Організація і планування землепорядних робіт». Разом із тим курс землепорядного проектування практично поглинув такі предмети, як «Економіка землеустрою», «Методика проектування».

У 70-ті роки в зв'язку із розвитком методів наукового дослідження додалися курси «Вступ до спеціальності», «Методика наукових досліджень у землеустрої», «Прогнозування та планування використання земельних ресурсів».

Проте великий перелік наукових дисциплін, що вивчають землеустрій, до кінця не відображав його змісту. Так, повністю зникла економічна частина землеустрою. Незважаючи на те що питання економічного обґрунтування проєктів були включені до складу дисципліни «Землепорядне проектування», обсяг вивчення економічної ролі землеустрою значно зменшився. Насамперед, це стосувалося пізнання об'єктивних економічних законів та врахування їхньої дії при землеустрої, економічного механізму регу-

лювання земельних відносин у процесі здійснення землепорядних робіт, критеріїв і показників оцінки економічної ефективності землеустрою. Була втрачена і правова складова землеустрою, оскільки вивчення курсу «Земельне право» стосувалося в основному тільки правових норм регулювання земельних відносин, питання ж правового забезпечення землепорядного процесу, правовстановлюючої діяльності в землеустрої зникли взагалі.

Із погляду вивчення історичних етапів розвитку землеустрою та виявлення на цій основі відповідних закономірностей зробити повний аналіз неможливо, бо дисципліна «Історія землеустрою» трансформувалася спочатку в «Історію земельних відносин та землеустрою», а потім у 80-ті роки – в «Земельні відносини і землеустрій». У зв'язку з цим виникла плутанина в змісті основних наукових дисциплін, що вивчають землеустрій, з'явилося дублювання, змішалися предмети та об'єкти досліджень, а основне навантаження у пізнанні землеустрою лягло на «землепорядне проектування». Виникла об'єктивна необхідність у побудові логічної схеми землепорядної науки, класифікації наукових дисциплін, які вивчають землеустрій, визначенні їхніх предметів та об'єктів дослідження.

Нова роль і значення землеустрою на сучасному етапі змусили вчених-землепорядників знову звернутися до теорії землеустрою, заново переглянути його поняття і на цій основі визначити систему галузей землепорядного знання. У 1986 році професором М.А. Гендельманом була здійснена нова класифікація землепорядних

наукових дисциплін [1]. До основних предметів землевпорядної науки (складових частин, галузей наукових знань) він відніс: наукові основи землеустрою, землевпорядне проектування, прогнозування і планування робіт із землеустрою, методику наукових досліджень у землеустрої, економіко-математичні методи та ЕОМ у землеустрої.

Відзначаючи в цілому позитивні сторони такої логічної схеми сучасної землевпорядної науки, необхідно зазначити наступне. По-перше, ця схема не мала чіткого критерію виділення різних наукових дисциплін. Тому з класифікації зникли такі предмети, як «Історія землеустрою», що вивчає історичні закономірності його розвитку, «Геодезичні роботи при землеустрої», які стосуються техніки землеустрою тощо. По-друге, зважаючи на відсутність системного підходу до пізнання землеустрою, як було сказано раніше, у системі землеустрою наукових дисциплін немає таких, які вивчають його економічну і правову складові, а саме «Економіка землеустрою» й «Землевпорядний процес». По-третє, спеціальні наукові дисципліни, що вивчають землеустрій, і загальнопрофесійні дисципліни знаходяться в згаданій схемі разом, а їхній перелік невичерпний.

Враховуючи вищесказане, вже у перші роки ХХІ ст. завдяки зусиллям учених землевпорядного факультету Національного аграрного університету (Добряк Д.С., Другак В.М., Третяк А.М.) здійснено подальшу диференціацію землевпорядної науки: уведено курси «Історія земельних відносин і землеустрою», «Наукові основи землеустрою», «Економіка землекористування та

землеустрою», «Менеджмент у землеустрої», «Методологія та методика наукових досліджень у землеустрої», «Автоматизація землевпорядного проектування». Проте науково-технічний прогрес у сферах землеустрою й ведення кадастрів, поява нових технологій вивчення земельних ресурсів, автоматизоване проектування, впровадження новітніх освітніх стандартів потребують вдосконалення класифікації наукових дисциплін, що входять до складу землевпорядної науки. Перша група дисциплін повинна включати спеціальні наукові дисципліни, які вивчають мету і завдання землеустрою та основи професійної діяльності фахівця-землевпорядника. До другої групи наукових дисциплін, що не входять у землевпорядну науку, але мають до неї пряме відношення, без яких неможливий розвиток землеустрою, належать загальноосвітні наукові дисципліни. Вони дають змогу правильно і науково обґрунтовано здійснювати землевпорядні заходи і дії в усіх галузях народного господарства й сферах управління земельними ресурсами з використанням різних засобів і методів.

Враховуючи відношення до об'єктів землеустрою, землевпорядні наукові дисципліни та їхні предмети згруповані у систему, наведену на рисунку. Найважливіше місце в системі спеціальних наукових дисциплін, що вивчають землеустрій, займають теоретичні основи землеустрою, землевпорядне проектування, економіка землеустрою і землевпорядний процес (як частина земельного права). У процесі вивчення цих дисциплін на основі аналізу закономірностей функціонування землеустрою, в тому числі й земельних від-

носин як економічних, екологічних, правових, сільськогосподарських, містобудівних та інших відносин прав власності на землю, організації території, прояву економічних законів і законів природи й суспільства, принципів і методів територіальної організації виробництва та його розміщення пізнаються методи і способи складання проєктів землеустрою, напрями організації використання, відновлення й збереження земельних ресурсів та охорони земель, створення екологічно стійких ландшафтів і сталого (збалансованого) землекористування, регулювання земельних відносин та державного адміністрування режиму землекористування.

Загальноосвітні дисципліни поділяються на три групи: галузеві, науки про землю (які традиційно вивчають землевпорядники) і прикладні. Склад загальноосвітніх і спеціальних наукових дисциплін у землевпорядній науці наведено у таблиці.

Для дослідження землеустрою як науки застосовують широкий спектр методів, зокрема, традиційні методи теоретичного пізнання – наукової абстракції, індукції та дедукції, аналізу і синтезу. Шляхом абстракції відкриваються й формуються закони, визначаються механізми їхньої дії, встановлюються наукові поняття, категорії, які виражають суть досліджуваних об'єктів. Індукція являє собою рух думки від конкретного до загального, дедукція, навпаки, – перехід від загальних положень до конкретних визначень.

У практичній діяльності методи індукції та дедукції трансформуються в метод послідовних наближень. Так, при обґрунтуванні ефективності проєкту внутрішньогосподарського

землевпорядкування спочатку оцінюють розміщення інженерного облаштування території, а потім – організацію угідь і сівозмін, облаштування території сівозмін.

Методи аналізу і синтезу пов'язані відповідно з поділом об'єкта землеустрою, який вивчають, на складові елементи і його поєднанням в єдине ціле. У ході складнішого математичного аналізу, як правило, встановлюють вплив деяких факторів (величин, аргументів) на залежну змінну (функцію, результат). Наприклад, при визначенні розміру землеволодіння або землекористування, які відіграють роль функціонального показника, можна оцінити його залежність від таких факторів, як місце розташування земель і спеціалізація господарства, придатність земель тощо.

При цьому, звичайно, використовують економіко-статистичні методи (кореляційно-регресійного аналізу виробничих функцій, дисперсійного аналізу тощо). У зв'язку з тим, що організація внутрішньогосподарської території є складним процесом, для його вивчення застосовують метод математичного моделювання. Будучи одним із системних методів дослідження, він дає можливість у формалізованому вигляді (за допомогою рівнянь, нерівностей та ін.) виявити закономірності організації території, виявити причини її змін, накреслити шляхи її вдосконалення в різних умовах і за рахунок цього підвищити ефективність використання землі. Математичне моделювання може бути доповнене іншими економіко-математичними методами (класичний, диференційних розрахунків, математичного програмування тощо).

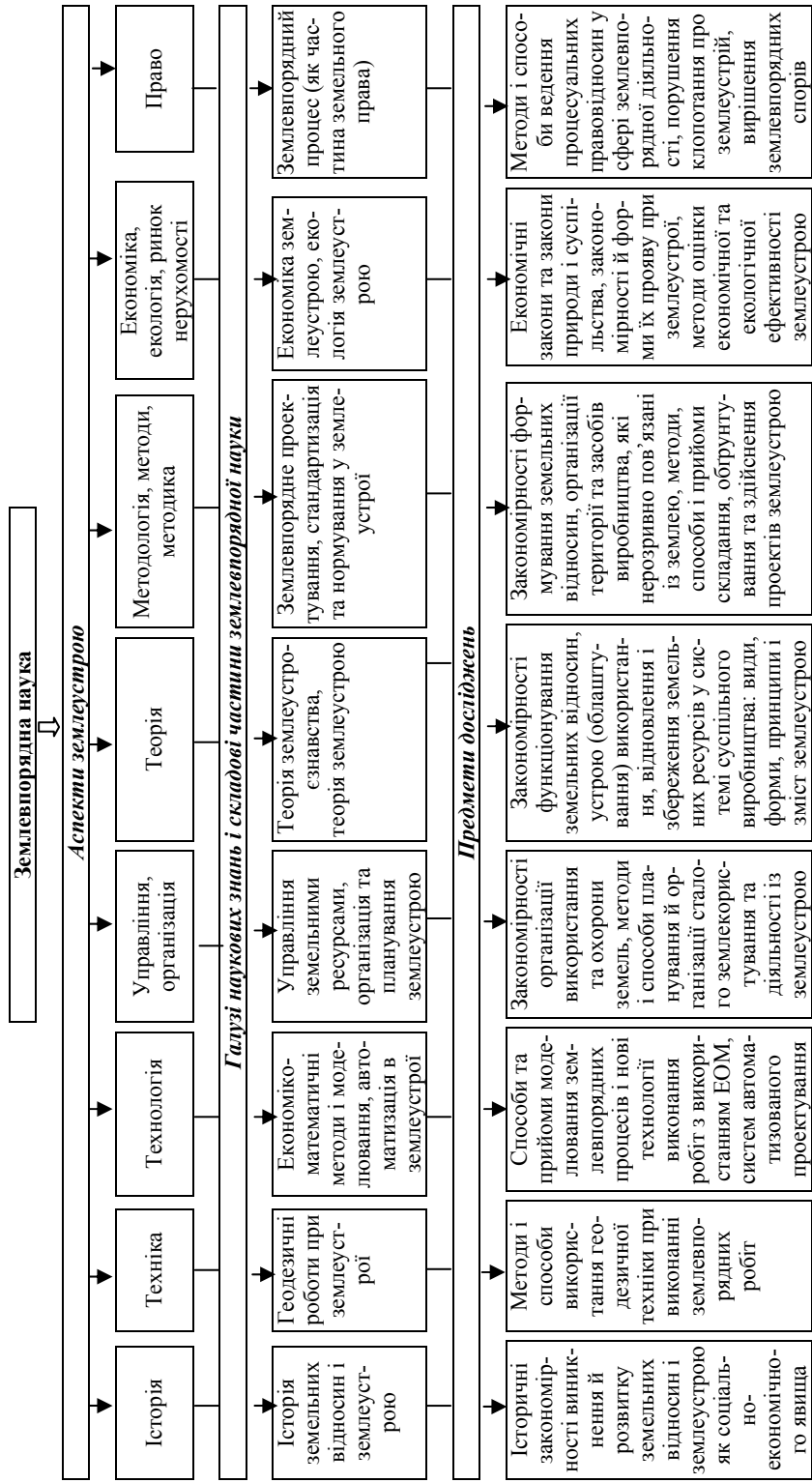

Рис. Система спеціальних земельпорядних дисциплін у земельпорядній науці

**Склад загальноосвітніх і спеціальних
наукових дисциплін в землеустрої**

Групи дисциплін	Основні предмети
Загальноосвітні	
Галузеві	Загальна екологія Економіка природокористування Економіка землегосподарювання Основні технології сільськогосподарського виробництва (землеробство, рослинництво, тваринництво, механізація тощо)
Науки про землю	Геодезія Грунтознавство Землеробство Меліорація Агролісомеліорація Картографія Фотограмметрія і дешифрування знімків
Прикладні	Земельне, цивільне, екологічне і господарське право Земельний кадастр Моніторинг земель Оцінка землі та майна Економіка землекористування Екологія землекористування Охорона земель Планування сільських населених пунктів Управління земельними ресурсами
Спеціальні	Історія земельних відносин і землеустрою Землеустрій Прогнозування і планування використання та охорони земель (розвитку землекористування) Землевпорядне проектування Землевпорядне інженерне облаштування території Геодезичні роботи при землеустрої Економіко-математичні методи і моделювання в землеустрої Автоматизація землевпорядного проектування ГІС у землеустрої Землевпорядний процес (як частина земельного права) Економіка та екологія землеустрою Стандартизація і нормування в землеустрої Управління діяльністю в сфері землеустрою Методологія та методика наукових досліджень у землеустрої

У дослідженнях із землеустрою широко використовують метод експериментального проектування, коли досягнення науки, практики і передового досвіду апробують на реальних об'єктах землеустрою. На основі одержаних результатів роблять висновки про напрями реорганізації інших об'єктів. Певне значення для землеустрою має монографічний метод, у процесі якого вивчають окремі типові або найхарактерніші об'єкти землеустрою, явища, процеси та інше, на їхній основі роблять наукові висновки і пропозиції. При цьому оцінюють, як правило, вплив організації території на ефективність землекористування чи організації території для виробництва сільськогосподарської продукції, а також найефективніші методи, способи, технології, прийоми здійснення землеустрою.

Отже, парадигма сучасного землеустрою полягає у сукупності специфічних знань, методів і цінностей, які дають розгорнуте бачення напрямів можливого включення земельних ресурсів в економічні процеси відтворення суспільної життєдіяльності. Велике значення теоретико-методологічного розкриття економічної парадигми сучасного землеустрою, як соціально-економічної категорії полягає у тому, що вона, передусім, визначає нові підходи й створює додаткові підстави щодо збагачення наукового обґрунтування системи організації ефективного економічного простору держави та її регіонів.

Однак найважливішою ознакою парадигми сучасного землеустрою слід вважати те, що він обґрунтовує принципову можливість активізації господарської активності територі-

альної спільноти, оскільки у межах реальних територій формуються сучасні об'єктивні інституції впорядкування типів власності на земельні ресурси не тільки в приватній, але й у новітніх корпоративних формах. Тобто суспільство в цілому та окремих територій одержує реальний мобілізаційний ресурс поживлення виробничої й відтворної діяльності.

Важлива роль землеустрою полягає також і в тому, що він повному розкриває екологічну проблему розвитку землекористування, яка повинна розв'язуватися вже не ззовні, а з внутрішніх позицій організації використання та охорони земель, що стає невід'ємною складовою діяльності людини. З практичного погляду все це є необхідною основою для планування й управління та розроблення конкретних планів дій щодо економічно ефективного й екологічно забезпеченого соціально-економічного розвитку на національному, регіональному і місцевому рівнях. Чимало цих елементів вже існує, але в сучасних умовах виникла необхідність у їхньому системному визначенні, подальшому розвитку та посиленні, зрештою, в ширшому використанні через призму сучасного землеустрою.

Висновки

У процесі еволюційного розвитку землеустрій трансформувалася в наукову дисципліну як систематизоване знання про організацію раціонального використання та охорони земель, формування й регулювання земельних відносин і режиму землекористування. Він як систематизоване знання про природу, суспі-

льство, мислення, явище або процес має певну структуру, взаємозв'язки й взаємозалежності та являє собою цілісне складне знання, якому характерні внутрішні й зовнішні взаємозв'язки і взаємозалежності, а також зв'язок із практикою й має свій предмет і об'єкт вивчення, що є наслідком складності та багатобічності навколишнього світу.

Як соціально-економічна категорія землеустрій визначає нові підходи і створює додаткові підстави щодо збагачення наукового обґрунтування системи організації ефективного економічного простору держави та її регіонів. Найважливішою ознакою парадигми сучасного землеустрою слід вважати те, що він обґрунтовує принципову можливість активізації господарської активності територіальної спільноти, оскільки у межах реальних територій формуються сучасні об'єктивні інституції впорядкування типів власності на земельні ресурси. Велике значення землеустрою полягає, також і в тому, що він по-новому розкриває екологічну проблему розвитку землекористування.

Список літератури

1. Землеустроительное проектирование / под ред. М.А. Гендельмана. – М. : Агропромиздат, 1986. – С. 29–33.

2. Некрасов Ф.Г. Основы землеустройства (экономика, техника, организация). – О. 1925. – С. 53.

3. Першин П.Н. Социально-экономическая теория землеустройства // На аграрном фронте. – 1925. – № 7–8. – С. 44–45.

4. Полюта Е.С. Землеустроительные науки и классификация наук. Введение к изучению землеустроительных наук. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1927. – С. 3–32.

Обосновано, что в процессе эволюционного развития землеустройство трансформировалось в научную дисциплину как систематизированное знание об организации рационального использования и охраны земель, формировании и регулировании земельных отношений и режима землепользования. Он функционирует в экономике страны как самостоятельная область научного знания и социально-экономическая категория.

Ключевые слова: землеустройство, землеустроительная наука, научные дисциплины.

It is proved that in the process of evolutionary development of land management was transformed into a scientific discipline as a systematic knowledge about the organization of the rational use and protection of land, formation and regulation of land relations and land use regime. Vaughn functioning of the economy of the country as an independent field of scientific knowledge and socio-economic category.

Keywords: land development, land management science, scientific discipline.